

Про **Івана Дзюбу** написано чимало, переважно – це цікаві й глибокі спостереження, що певною мірою розкривають «феномен Дзюби». Однак процитуємо **Мирослава Поповича**: «...а головне про Дзюбу й не сказано». Напевне, потрібно ще немало часу, аби ми, котрим випала щаслива можливість спілкуватися з Іваном Михайловичем, змогли осягнути, що він, як сказав **Вадим Скуратівський**, «рiшуче випередив усіх своїх сучасників». Випередив не лише в прогнозуванні поразки СРСР, а й в «усвідомленні загрози у сфері культури і політичної та інформаційної свободи», про що він, як завжди мужньо й прямо каже в наші дні, бо розуміє, що «майбутнє України – як України: зі своїм минулим і своїм майбутнім, а не як уламка «русского мира» – знову опиняється під загрозою». Але Дзюба не був би Дзюбою, якби не продовжив: «Та хай це додає нам не лише гіркоти й болю, а, над усе, сили працювати задля буття собою: у світі, де кожен або Є СОБОЮ, або ЙОГО НЕ СТАЄ».

Микола Железняк
канд. філ. наук,
директор Інституту
енциклопедичних досліджень
НАН України,
м. Київ

Немає потреби переказувати біографію Івана Михайловича (див. статтю в Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ)), бо за датами його життєвого й творчого шляху годі сподіватися побачити справжнього Івана Дзюбу. Нагород він не шукав, посад намагався всіяко уникнути, слави не прагнув. Перефразовуючи **Євгена Сверстюка**, скажемо, що, працюючи коректором в «Українському біохімічному журналі», піднімав проблеми, які були не під силу сотням людей та титулованим академікам.

Якось газета «Світ» звернулася до декого з науковців НАН України із запитанням: «Який сон він (вона) хотів би побачити у Новорічну ніч?». Іван Михайлович відповів, що хотів би побачити себе обкладеного книжками, у печері, далеко від суєтності світу, аби була змога увесь час читати й писати. Оце – справжнє прагнення академіка Івана Дзюби. Він, очевидно, давно б це й зробив – пішов би у «внутрішню еміграцію», за словами **Ліни Костенко**, однак обов'язок та почуття власної відповідальності за долю України не дає йому цього зробити.

Звідки ж ця незбагненна енергія, виняткова обдарованість й така ж феноменальна працездатність та гідна подиву ерудиція?

Іван Дзюба народився на Донеччині, в україномовному краї. Саме так – в україномовному, бо в ті часи, як згадує Іван Михайлович, «скрізь у побуті панувала українська мова». З його спогадів дізнаємося, як він любив маму, батька, бабусь і дідусів, як йому було гарно гостювати в них серед чарівної природи, що була контрастом до робітничого селища, куди переїхали чи, як пише Іван Михайлович, втекли батьки, рятуючись від голоду. Коли читаєш спогади І. Дзюби про його дитячі роки, то мимоволі спливають картини **Довженкової** «Зачарованої Десни».

У одному з численних інтерв'ю (нині він зізнається, що не любить їх давати) Іван Михайлович говорить, що не раз замислювався над часом і обставинами, «коли в мені Україна «пробудилася» і завдяки чому «пробудилася», й приходиться до переконання (знову ж таки майже як у Довженка): «І ось ми, хлопчак і дівчатка, на березі, за хутором ставок великий, ми на березі ставка купаємося, гріємося на сонечку, а десь по другий бік далеко-далеко ідуть дівчата і співають: "Коло греблі шумлять верби, що я посадила..." І так мені та пісня запала в душу, щось таке зродила, що потім вона весь час мені згадувалась, у якісь моменти – оце враження, оцей ставок, і десь далеко дівчата, яких не видно, але чути, ця пісня і ці слова. І чомусь мені думається – це, мабуть, дуже наївно, це собі я надумав, мабуть, – але мені чомусь здається, що якби не лягла на дитяче серце ота далека щемлива пісня, то так би я міг і життя прожити, не доторкнувшись глибиною душі до того, що є Україна».

ДОТОРКНУВСЯ ДУШЕЮ ДО УКРАЇНИ

До 90-річчя академіка НАН України Івана Дзюби

Дзюба-школяр – типовий учень свого часу, що жив життям тисяч радянських дітей з їхніми «вагомими» проблемами, великими й маленькими радощами, успіхами й невдачами. Однак у тих же спогадах звертає на себе увагу одна деталь: Іван (дідова наука!) дуже багато читає, веде щоденник, записує, конспектує, а ще з власного бажання їздить навколишніми селами і читає лекції про міжнародне становище. Згадуючи це нині, Іван Михайлович дивується, що міг збирати небайдужу, зацікавлену аудиторію, і пояснює це відсутністю газет та інших джерел інформації. А я б додав: і його вмінням (очевидно, вже тоді йому це було притаманне!) говорячи на будь-яку тему, глибоко тим перейматись, вкладати в сказане частинку своєї душі, розуму та серця. Вже тоді Іван Дзюба почав *«сам себе творити»*, *«здобувати самотужки»*, це були його гімназії, це були його *«Гарварди й Оксфорди»!*

Пригадую, як, завітавши в черговий раз в Україну в середині 90-х років минулого століття, професор **Аркадій Жуковський** запропонував академікові **Ярославу Яцківу**, голові Комітету науки і культури для зв'язків з українцями за кордоном (далі КНК) зробити *«невеличку, на 3–4 томи, енциклопедію як доповнення до Енциклопедії українознавства»* (ЕУ-1, ЕУ-2). На його думку, така енциклопедія мала б охопити період 80–90-х років ХХ століття, насамперед роки горбачовської перебудови та незалежності України, містити статті про всі події та явища новітнього часу, інституції, наукові та мистецькі напрями, а також відомості про відомих людей України.

На час оприлюднення ідеї про створення ЕУ-3 (так тоді планували назвати видання, яке нині відоме українцям і світові як ЕСУ – Енциклопедія Сучасної України) Аркадій Іларіонович входив до складу КНК. Я запропонував йому запросити Івана Михайловича до роботи над ЕУ-3. Аркадій Іларіонович був у захваті від ідеї залучити до участі в роботі над енциклопедією Івана Дзюбу, як він говорив – *«найбільшого нашого розуму»*. Тоді я ще не знав, що називаючи так Івана Дзюбу, Жуковський послуговувався назвою статті Дзюби про *Григорія Сковороду*.

20 років тому, 6 квітня 2001 року, виступаючи на загальних зборах Національної академії наук України з доповіддю «Національна енциклопедія України – пріоритетний академічний проект ХХІ ст.», Іван Дзюба говорив про підготовку і видання Української універсальної енциклопедії (Національної енциклопедії України) як

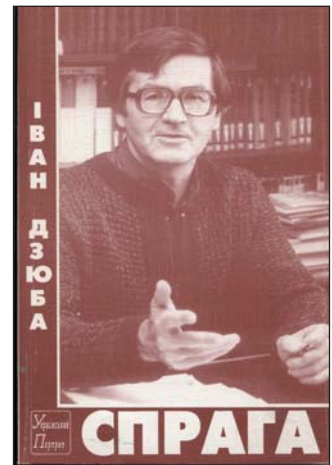
«найвищого узагальнення і систематизації суми наших знань про світ і про себе, як свідчення інтелектуального і культурного потенціалу нашого суспільства, нашої здатності до саморепрезентації в сучасному, перенасиченому світовому інформаційному просторі та спроможності по-сісти належне місце в світовій культурній взаємодії». На його думку, універсальна енциклопедія завжди вважалася найвищим культурним продуктом кожної нації, доказом наукової респектабельності та зрілості суспільства. Він був і залишається свідомим того, що *«Україна повинна цей доказ дати»!*

Нині (та, очевидно, й завжди так було) є багато людей, здатних «співати» про що завгодно й на всі – потрібні на даний момент – лади. Але Івана Дзюбу відрізняє від них особиста причетність до того, про що говорить. Я не раз чув, як він спересердя казав, що вже не може так часто говорити на ту чи іншу тему (скажімо, про українську мову), однак все одно пише, виступає, дає інтерв'ю, піднімаючи кожного разу все нові й нові аспекти цієї теми, вболіваючи щиро, а не «граючи на публіку», пропускаючи проблему через своє зболене серце.

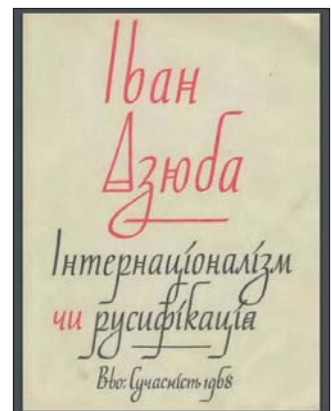
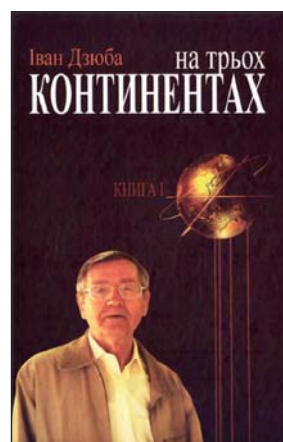
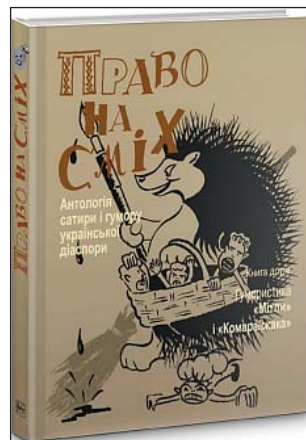
На мою думку, Іванові Дзюбі у своїй книзі «Тарас Шевченко» вдалося зруйнувати створений радянським літературознавством образ Шевченка як поета, про якого все відомо, все в його творчості (і сам він!) зрозуміло й «введено» у всі сфери нашого життя. Цю ілюзію Іван Михайлович розвіює простим, але геніальним твердженням: *«Шевченко як явище велике і вічно живе – невичерпний, нескінченний і не з у п и н и й»*. Останнє хочеться виділити, бо, дійсно ж, Шевченко, як і життя, незупинний!

Ця книга – узагальнення низки глибоких досліджень Івана Дзюби («Шевченко і Петефі», «Шевченко і Хом'яков», «Шевченко і Шиллер: візія ідеального стану суспільства», «Тарас Шевченко і Віктор Гюґо», «Шевченко і Словацький»), в яких постать Шевченка показана в порівнянні з символами інших націй і інших країн. Іван Дзюба пласт за пластом знімав з образу Шевченка все другорядне, несуттєве, а іноді й неправдиве, перекручене, продиктоване «потребами часу» або й просто невіглаством деяких дослідників.

Не про один десяток українських літераторів (та й не тільки українських) писав Іван Дзюба. Згадаймо лишень кілька його розвідок про **Олександра Білецького**, зокрема ґрунтовну статтю в Енциклопедії Сучасної України,

Іван Дзюба з дружиною
Мартою. 2011 р.

що подають образ визначного літературознавця всебічно, глибоко, цілісно й при тому критично. До речі, своє 90-річчя Іван Дзюба зустрічає книгою про Олександра Івановича Білецького.

У своїх критичних роботах І. Дзюба аналізує, порівнює, характеризує, виокремлює, наголошує, полемізує, визначає і досить часто ненав'язливо, непомітно, але переконливо радить. На жаль, мало хто з «влада імущих» дослухався до порад Івана Михайловича, а даремно, бо якби свого часу почули його, то чимало б гуманітарних проблем сьогодення не стояло б так гостро. Звісно, що зовсім уникнути їх, з огляду на геополітичне становище України й «братні обійми» північно-східного сусіда, ми не змогли б, однак були б більш готові до тих викликів, які особливо гостро постали перед Україною в друге десятиліття ХХІ століття.

Діапазон наукових інтересів Івана Дзюби широкий і не лише в сфері української культури. У творчому доробку Івана Михайловича – низка досліджень про літератури інших народів, і я вважаю, що його завжди цікавило не лише українське, а й світове літературне життя, та й не тільки літературне. Сказав своє слово Іван Михайлович Дзюба й у кінематографі. Це не лише його блискучий нарис про світову велич **Олександра Довженка** («Світовий контекст естетики Довженка», 1998) та душевна, лірична розповідь про свого друга **Сергія Параджанова**, а й кілька статей про історію та сьогодення українського кіно (до речі, й російською мовою), одна з яких надрукована в російському

журналі «Искусство кино». Це є ще одним аспектом творчості Івана Дзюби – популяризація здобутків української культури в Росії, у таких журналах, як «Дружба народів», «Новый мир», «Вопросы литературы», де особливо багато друкувався у другій половині ХХ століття.

Я пригадую, як натхненно і скрупульозно працював І. Дзюба над статтею для ЕСУ про Башкортостан. Здавалося б, що тема далека для гуманітарія, але Іван Михайлович підготував фундаментальну, фахову статтю-дослідження про цю країну.

Про Івана Дзюбу – сатирика й гумориста – окрема тема. Згадаймо хоча би дописи його Хоми Скептика чи фундаментальну антологію сатири й гумору української діаспори у 2-х томах «Право на сміх», де Іван Дзюба – упорядник та автор Передмови.

Нині у світі для оцінки роботи науковця використовують індекс цитувань, що визначає вплив вченого на світову науку та оцінює проведені ним дослідження. Для гуманітаріїв, особливо українознавців, – це деяка проблема. Не помилюся, коли скажу, що книга Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», видана українською, російською, англійською, французькою, італійською, китайською, в'єтнамською мовами, має чи не найвищий індекс цитувань серед гуманітарних видань, створених в Україні, а її автор зробив для утвердження України у світі не менше, ніж сотні дипломатів-амбасадорів за всі часи існування держави Україна. ■